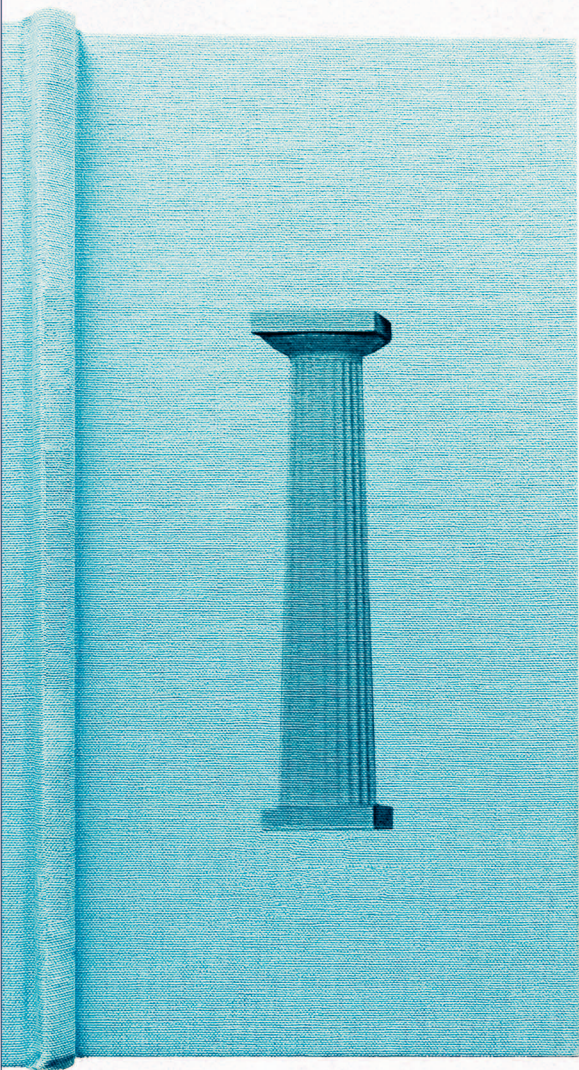

MAŽVYDAS JASTRAMSKIS

Mums reikia vado?

Prezidento institucija
nuo Landsbergio iki Nausėdos

baltos lankos

Mažvydas Jastramskis

Mums reikia vado?

Prezidento institucija
nuo Landsbergio iki Nausėdos

baltos lankos

Turinys

Pratarmė. Mums reikia vado?.....	11
1. Prezidentų pasaulyje	19
Prezidentų kilmė.....	22
Ko reikalaujame iš prezidento?	29
Kaip rinkti prezidentą?.....	34
Ieškant idealios sistemos.....	44
2. 1992 metų Konstitucija ir Vytautas Landsbergis.....	59
Kompromisas dėl prezidento	61
Galia ir vaidmuo	68
Lietuva pasaulyje ir regione.....	81
Daugiau nei prezidentas?.....	88
3. Tarp pasalūno ir simbolio: Algirdas M. Brazauskas.....	95
Pirmieji rinkimai	97
Pasalūno režimas	103
Sausainiai ir Vakarai.....	111
Sprendimas nekandidatuoti.....	118
Verdiktas.....	122

4. Prezidento sugrįžimas: Valdas Adamkus.....	125
Monetos nulemti rinkimai	127
Nepartiniai ar „nepartiniai“?	133
Adamkaus vadovavimo pradžia	139
Naujoji prezidento politika	150
Didžiausia Adamkaus žuvis	156
Verdiktas	160
5. Prezidento krizė: Rolandas Paksas.....	163
Blynai ir juodosios technologijos	164
Išprašytas sugyventinis.....	170
Laikinas prezidentas.....	178
Verdiktas	182
6. Atgautas prestižas: vėl Valdas Adamkus	185
Už Petrą ir Kazimirą, bet laimi Valdas	187
Antrosios kadencijos prakeiksmas?.....	193
Paskutinė kadencija, paskutinis Seimas	202
Kaczyńskio vakarienė.....	205
Verdiktas	209
7. Prezidento doktrina: Dalios Grybauskaitės dešimtmetis ...	211
Dveji rinkimai ir dvi pergalės	213
Prezidentė kyla	219
Ribos.....	234
Krašto gynyba	243
Prarūgęs valstietiškas medus.....	248
Grybauskaitės doktrina	255
Verdiktas	261

TURINYS

8. Kur toliau? Gitanas Nausėda.....	265
Trijų žirgų lenktynės	267
Narkevičiaus ir koronaviruso šešėliai	274
Tarp arbitro ir kapitono	280
Lukašenkos ir Seimo rinkimai.....	288
Vietoj išvadų:	
simbolis, vadas, arbitras, formuotojas?	295
Padėka.....	299

4.

Prezidento sugrįžimas: Valdas Adamkus

Vaira Vykė-Freiberga į Latviją grįžo 1998-aisiais. Antrojo pasaulinio karo emigrantų dukra dar vaikystėje su tėvais pabėgo iš šalies dėl sovietų okupacijos. Ji didžiąją dalį gyvenimo praleido Kanadoje. Čia Vykė-Freiberga įgijo psichologijos mokslų daktaro laipsnį ir tęsė akademinę karjerą: iki pat 1998 metų dirbo Monrealio universitete. Inteligentų vertinamos, bet visuomenėje mažai žinomos mokslininkės, tyrinėjusios latvių liaudies dainas, grįžimas virto politiniu triumfu. 1999 metų liepos 20 dieną Latvijos parlamentas Vykė-Freibergą išrinko valstybės prezidente. Šias pareigas ji ėjo dvi kadencijas, iki 2007 metų.

Vykės-Freibergos, su šeima bėgusios nuo sovietų ir išsilavinimą įgijusios demokratinėje Vakarų šalyje, tapimas prezidente buvo tarsi kontrastas prieš tai pareigas ėjusiam Gunčiui Ulmaniui, tarpukario Latvijos diktatoriaus giminaičiui. Iš Komunistų partijos jis išstojo tik 1989 metais.

Panaši rokiruotė – emigrantas vietoje buvusio sovietinio pareigūno – įvyko ir Estijoje. Figūros čia buvo dar reikšmingesnės. Specialioji Estijos rinkimų kolegija (parlamentas ir tada triskart nesusitarė) 2006 metų rugsėjo 23 dieną prezidentu išrinko Toomą Hendriką Ilvesą, gimusį Švedijoje, augusį ir

aukštąjį išsilavinimą įgijusį JAV, vėliau dirbusį Laisvosios Europos radijuje. Nuo 1993 metų jis spėjo pabūti Estijos ambasadoriumi ir – net dukart – užsienio reikalų ministru. Prieš jį 2001–2006 metais prezidento pareigas ėjo Arnoldas Riūtelis, paskutinis sovietinės Estijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas.

Bet ir Latvija, ir Estija sekė Lietuvos pėdomis. Čia iš emigracijos grįžęs Valdas Adamkus prezidentu išrinktas dar 1998 metų sausio 4 dieną. Prie to, kad Lietuva diktavo Baltijos šalių prezidentų madą, prisidėjo ir tiesioginiai rinkimai – visuomenės nuotaikos greičiau tapo politine realybe.

1998 metai žymėjo dvigubą sugrįžimą. Valdas Adamkus pergalingai grįžo į Lietuvą, o kartu su nauju valstybės vadovu, kaip netrukome įsitikinti, grįžo ir aktyvi prezidento institucija.

Tai prasidėjo nuo įdomių prezidento rinkimų; jų du rekordai Lietuvoje iki šiol nepagerinti: didžiausias atloštas balsų deficitas tarp dviejų turų ir mažiausias balsų skirtumas, lėmęs nugalėtoją. Kaip tai atsitiko? Nagrinėdami, kodėl lietuviai galiausiai pasirinko Adamkų, paliesime nepartinių prezidentų klausimą. Kodėl lietuviai juos taip mėgsta? Nepartiniams (o gal – „nepartiniams“?) kandidatams 1997–1998 metų rinkimai buvo labai sėkmingi.

Toliau šiame skyriuje įvertinsime pirmąją Adamkaus kadenciją. Ji, ypač iš pradžių, buvo tarsi kontrastas prezidento Algirdo M. Brazausko šešėlyje praleistiems metams. Pasirodė, kad Lietuvoje valstybės vadovas gali ne tik reprezentuoti bei reaguoti, bet ir imtis aktyvaus vaidmens formuojant vyriausybę. Pirmaisiais metais valdant Adamkui prezidento institucija

iš varžybų stebėtojos virto gerbiama arbitre, kuri kartais įsikiša ir formuojant komandų sudėtį.

Bet šis virsmas nebuvo tvarus. Kodėl?

Monetos nulemti rinkimai

Penkiasdešimties lietuviškų centų moneta man visada primins pirmą sėkmingą rinkimų prognozę. Tiesa, tik vaizduotėje, nes monetas nebeturiu. Jei gerai atsimenu, už ją nusipirkau ledų.

1997 metų vasarą apklausose pirmavo Valdas Adamkus – pagal „Baltijos tyrimų“ apklausą, už jį prezidento rinkimuose ketino balsuoti apie 33 procentai žmonių. Antroje vietoje rikiavosi tuometis prezidentas Algirdas M. Brazauskas; už jį būtų balsavę apie 24 procentai, o jam į nugarą kvėpavo buvęs generalinis prokuroras Artūras Paulauskas – 18 procentų¹²⁸. Nors Adamkus ir pirmavo, jam buvo nepalanku tai, kad Brazauskas kandidatuoti atsisakė ir viešai parėmė Paulauską. Aišku, balsai taip paprastai „nesuvaikšto“ – žmonės nebūtinai klauso lyderių. Vis dėlto Brazausko autoritetas tada buvo svarus ir jam simpatizuojantys rinkėjai žvalgėsi į Paulauską. Taigi, atskiri reitingai tą vasarą tiksliai neatspindėjo realių nuotaikų. Brazauskui atsisakius kandidatuoti, favoritu tapo Paulauskas – jis pirmajame ture surinko 45,28 procento balsų ir smarkiai

¹²⁸ Ugnius Antanavičius, „Žvilgsnis į praeitį: kiek tiksliai sociologų apklausos prognozuodavo prezidento rinkimų rezultatus?“, *15min*, 2018-12-23 (<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zvilgsnis-i-praeiti-kiek-tiksliai-sociologu-apklausa-anksciau-prognozuodavo-prezidento-rinkimu-rezultatus-56-1076522>).

aplenkė Adamkų, kuris surinko 29,7 procento rinkėjų balsų ir liko antroje vietoje.

Atrodė, kad antrasis turas – tik formalumas. Tačiau Adamkų, nors ir neaktyviai, rėmė konservatoriai, taigi svars-tyklės išsilygino.

Nors bendraklasiai tikėjosi Paulausko pergalės, man, dvy-likamečiui politologui, atrodė, kad Adamkus turi šansų. Sun-ku tiksliai pasakyti kodėl – gal dėl intuicijos, o gal dėl noro pa-teikti kitokią nuomonę, gal dėl jau tada suvokto principo, kad antrasis turas iš esmės keičia situaciją ir rinkėjų strategijas, gal dėl visko kartu.

Susilažinau su bendraklasiu iš pusės lito, kad Adamkus laimės. Spėjimas nebuvo populiarus. Tačiau jis pasiteisino: po antrojo turo, kuriame Adamkus, surinkęs 50,37 procento bal-sų (galiojančių), įveikė Paulauską, praturtėjau penkiasdešim-čia centų. Saldus buvo pirmosios prognozės skonis. Gali būti, kad tai tapo pirmuoju žingsniu būsimos karjeros link.

Bet grįžkime į pirmąjį turą. Palyginti su 1993 metų rinki-mais, kandidatų padaugėjo nuo dviejų iki septynių. Abu rinkė-jų favoritai buvo nepartiniai: Valdas Adamkus, sukaupęs daug darbo patirties JAV Vyriausybės administracijoje, ir Artūras Paulauskas, žinomumo kapitalą susikrovęs dirbdamas genera-liniu Lietuvos prokuroru. TS-LKD iškėlė savo lyderį Vytautą Landsbergį. LSDP, tada atskira nuo LDDP, kandidatų pasirin-ko Vytenį P. Andriukaitį. Lietuvos centro sąjunga (LCS) ak-tyviai rėmė Adamkų. Jau minėtoji LDDP, Brazauskui atsisa-kius kandidatuoti, liko be kandidato ir parėmė Paulauską. Tą patį padarė tuo metu dar mažai įtakinga Lietuvos liberalų są-junga (LLS). Rinkimuose dalyvavo kiti du partiniai politikai – Rimantas Smetona, Lietuvos tarpukario prezidento Antano

Smetonos brolio Igno anūkas iš Lietuvos tautininkų sąjungos (LTS), ir Lietuvos krikščionių demokratų sąjungos (LKDS) lyderis Kazys Bobelis. Jėgas dar išbandė Vilniaus universiteto rektorius Rolandas Pavilionis.

Paulauskui atrodė, kad pagrindinis jo varžovas bus Vytautas Landsbergis (liko trečioje vietoje). Adamkui kelią galėjo užkirsti Konstitucijoje numatytas reikalavimas, kad prezidentu renkamas asmuo turi būti Lietuvoje gyvenęs ne trumpiau nei trejus pastaruosius metus (iki rinkimų). Anksčiau aptarėme, kad toks ribojimas demokratiniam pasauliui pasitaiko retai ir nėra pagrįstas. Vyriausiajai rinkimų komisijai atsisakius priimti kandidato dokumentus, Adamkus kreipėsi į teismą. Šis pripažino jo teisę kandidatuoti¹²⁹. Adamkus taip ir padarė.

Kuo lietuvius sužavėjo Adamkus?

Lygindamas Baltijos šalis, politikos tyrėjas Daunis Auers klausia: kodėl maždaug 2000-aisiais prezidentais čia tapo buvę emigrantai, didžiąją dalį savo gyvenimo praleidę Šiaurės Amerikoje? Nurodomos trys priežastys¹³⁰. Pirma, gerai įvaldyta anglų kalba tada buvo didelis privalumas: prezidentai turėjo atstovauti naujoms valstybėms, ginti jų interesus tarptautinėje arenoje. Antra, tokie prezidentai buvo matę daugiau pasaulio ir turėjo patirties su demokratinėmis, laisvosios rinkos valstybėmis

¹²⁹ Rūta Pukenė, „Prezidento rinkimai. Tai buvo kova be taisyklių: sumuštas štabo vadovas, pasikėsinimas ir sąvartyne rasti balsai“, *DELFI*, 2019-05-18 (<https://www.delfi.lt/multimedija/pamokos/prezidento-rinkimai-tai-buvo-kova-be-taisykliu-sumustas-stabo-vadovas-pasikesinimas-ir-savartyne-rasti-balsai.d?id=81118697>).

¹³⁰ Daunis Auers, *Comparative Politics and Government of the Baltic States*, Palgrave Macmillan, 2015.

politika. Galiausiai tokie prezidentai buvo mažai įsitraukę į vidaus politikos tinklus, taigi siejami su mažesne korupcijos rizika. Taip ilgametis atitolimas nuo šalies politinio gyvenimo tapo emigrantų privalumu.

Lietuvoje prezidentą, skirtingai nei Latvijoje ir Estijoje, rinko tauta. Todėl reikia įsigilinti, kas ir kodėl balsavo už kandidatą.

Adamkui laimėjus išryškėjo, kad lietuviams svarbu tai, kaip prezidentas bus matomas užsienyje. Atrodo, rinkėjai suvokia ir atsižvelgia į tai, kad prezidentas yra svarbus užsienio politikoje. Ši tendencija išsilaikė ir toliau. Daliai Grybauskaitėi prezidento rinkimuose padėjo Europos komisarės postas, o Gitanui Nausėdai – darbo tarptautinėje bendrovėje patirtis. Čia kalbame ne apie politinę patirtį, kuri rinkėjams nėra svarbiausias dalykas (jei vidaus politikoje, tai gali būti net minusas), o savybes, kurios prisideda prie įvaizdžio užsienyje¹³¹, pavzdžiui, anglų kalbos mokėjimas, minimas ir Auers'o.

Iš kampanijos labiausiai įsiminė Paulausko šūkis „Nusipelnėme gyventi geriau“, greitai tapęs lietuviškų rinkimų klasiška. Juo siekta parodyti, kad kandidatas supranta žmonių bėdas ir ekonominius sunkumus. Jau tada apie 57 procentus lietuvių manė, kad politikai nežino, apie ką galvoja eiliniai žmonės¹³². „Nusipelnėme gyventi geriau“ pasitvirtino tyrimuose, kuriais rėmėsi Paulausko kampanija. Kaip prisimena buvęs kandidatas į prezidentus, šis šūkis nebuvo jo favoritas:

¹³¹ Asmeninis pokalbis su sociologe Rasa Ališauskiene.

¹³² Duomenų bazė „Comparative Study of Electoral Systems“, 1996–2001 m. apklausų modulis, 2015 (<https://cses.org/data-download/cses-module-1-1996-2001>).

Ne aš pasirinkau, žmonės pasirinko. Kaip visada [rinkimų kampanijoje], šūkių surašoma daug. Aš, kaip ką tik baigęs prokuratūroje darbą, linkau į kažką su teisingumu, su valstybe. Išsirinkau. Bet Gintaras Chomentauskas – vienas iš mūsų kampanijos dalyvių – pasiūlė padaryti fokus grupes. <...> Tada [atlikus tyrimus] jis ateina ir sako: buvo trys grupės. Ir visos pasirinko šitą šūkį. Man asmeniškai jis nepatiko. Kažkaip bandžiau dar priešintis, kaip čia paaiškinsim... Bet pasakė: ir pirmiems, ir antriems, ir tretiems, kai davėme visus šūkius, šis buvo be konkurencijos. Tada jau sutikau: jei jau visi sako, kad jis geras, reikia tada rašyti.¹³³

Tikėtina, kad Lietuvos rinkėjai tuomet gerai nesuprato prezidento kompetencijų. Be to, ir savotiška Brazausko kadencija paliko nemažai klausukų. Reikia pripažinti, kad ekonomikos temų visai neaplenkė ir Adamkus, nes jo programoje buvo siekis reformuoti mokesčių sistemą¹³⁴.

Apie tuos prezidento rinkimus iki dabar sklendo mitas: Paulausko išvaizda lėmė, kad už jį balsavo daug moterų. Asmeninės kandidatų savybės yra tikrai svarbios tiesioginiuose rinkimuose. Tačiau išvaizdos įtaka labiau susijusi su tuo, kaip, rinkėjų įsivaizdavimu, prezidentas reprezentuos Lietuvą pasaulyje. Pasak sociologės Rasos Ališauskienės, čia galima įžvelgti ir mažos šalies kompleksą. Gal dar nuo Abiejų Tautų

¹³³ Asmeninis pokalbis su buvusiu kandidatu į prezidentus Artūru Paulausku.

¹³⁴ Dainius Urbanavičius, „Lithuania“, in: R. Elgie (red.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Oxford University Press, 1999, p. 166.

Respublikos laikų kažkada buvome imperija, o „dabar mažiau, tai bent jau gražiai atrodykime“¹³⁵.

Tuometės tikslinių grupių apklausos rodė, kad daliai rinkėjų Paulauskas iš tiesų buvo labai gražus. Dabar jau sunkiai išsiaiškinsime, kiek būtent tai buvo susiję su galutiniu pasirinkimu, tačiau galime patikrinti lyties veiksni. Jis prezidento rinkimuose iš tiesų kartais būna svarbus. Pavyzdžiui, 2016 metais vykusiuose JAV rinkimuose už Hillary Clinton balsavo 54 procentai moterų ir tik 41 procentas vyrų; už Donaldą Trumpą – atitinkamai 52 procentai vyrų ir 39 procentai moterų¹³⁶.

Patikrinti lyties ir kitų rinkėjų savybių, tokių kaip amžius ir išsilavinimas, įtaką rinkimų rezultatui gali padėti tarptautinio mokslinio projekto, Lyginamojo rinkimų sistemų tyrimo, padaryta apklausa¹³⁷. Skirtingai nei JAV, lytis mūsų prezidento rinkimuose vis dėlto balsavimui įtakos neturėjo. Apklausoje vyrų, balsavusių už Paulauską pirmajame ture (43 procentai), netgi buvo daugiau nei moterų (40 procentų). Žinoma, tai nėra tikras skirtumas – atsižvelgiant į paklaidą, jis nėra statistiškai reikšmingas.

Jeigu ne lytis, kas gi tada? Ryškiausiai veikė gyvenamoji vieta – net apie 51 procentas respondentų, gyvenančių kaime, teigė balsavę už Paulauską. O tarp gyvenančiųjų didmiesčiuose tokių buvo apie 34 procentai. Landsbergio parama pagal gyvenamąją vietą buvo gana tolygi. O štai Adamkų kiek daugiau

¹³⁵ Asmeninis pokalbis su sociologe Rasa Ališauskiene.

¹³⁶ *An examination of the 2016 electorate, based on validated voters*, Pew Research Center, 2018-08-09 (<https://www.pewresearch.org/politics/2018/08/09/an-examination-of-the-2016-electorate-based-on-validated-voters/>).

¹³⁷ Duomenų bazė „Comparative Study of Electoral Systems“, 1996–2001 m. apklausų modulis, 2015 (<https://cses.org/data-download/cses-module-1-1996-2001>).

rėmė didmiesčių gyventojai (35 procentai balsų pirmajame ture), tačiau skirtumas nuo kaimo (28 procentai) nebuvo toks didelis kaip Paulausko atveju.

Kas slypi už šių skaičių? Iš komunizmo išsivadavusiose šalyse, tarp jų Lietuvoje, provincija susidūrė su ekonominiais sunkumais. Pirmaisiais Nepriklausomybės dešimtmečiais čia buvo plačiai paplitusi jausena, kad žmonių socialinis statusas suprastėjo. Mažesni miestai ir kaimai sunkiau atsigavo, juose buvo labiau nusivilta pokyčiais. Ne šiaip sau Paulausko rinkimų šūkis buvo „Nusipelnėme gyventi geriau“. Labai panašu, kad jis tapo būtent šios Lietuvos dalies čempionu. Be to, tokie rinkėjai anksčiau mėgo LDDP ir Brazauską, o šis Paulauską ir parėmė.

Matome, kad, nors nepriklausė partijoms, pagrindiniai kandidatai nebuvo visai visuotiniai. Jie pataikė į tam tikras rinkėjų grupes. Nepartinių sėkmė yra raktas į supratimą, kodėl 1997–1998 metų rinkimai baigėsi būtent taip – antruoju turu tarp Paulausko ir Adamkaus. Ir pastarojo pergale.

Nepartiniai ar „nepartiniai“?

1993 metų rinkimus didele persvara laimėjo aiškus partinis kandidatas – Algirdas M. Brazauskas, bet 1997 metų prezidento rinkimai jau buvo pažymėti nepriklausomų kandidatų sėkme: jokioms partijoms nepriklausantys Adamkus ir Paulauskas kartu surinko net 73 procentus balsų.

Vėliau paaiškėjo, kad šie rinkimai buvo ne išimtis, o taisyklės pradžia. Iki dabar nepartiniai, politiškai nešališki (bent

jau tai deklaruojantys) kandidatai Lietuvoje vis tampa prezidentais. Išimtimi galima laikyti Rolandą Paksą, kuris pergalės metu vadovavo naujai įkurtai Liberalų demokratų partijai. Tačiau, be jo trumpo prezidentavimo, kiti valstybės vadovai – Valdas Adamkus, Dalia Grybauskaitė ir Gitanas Nausėda – dalyvaudami rinkimuose nebuvo nei partijų lyderiai, nei nariai.

Kas pasikeitė nuo 1993 metų? Kodėl lietuviai taip mėgsta rinkti nepartinius, nepriklausomus prezidentus?

Įdomu tai, kad mokslinėje literatūroje mažai ką rasime. Nepartinių kandidatų sėkmė pastebimiausia ten, kur prezidento posto galios yra mažos, beveik simbolinės, o valstybės vadovai apsiriboja reprezentaciniu vaidmeniu. Sakoma, kad tada politinės partijos tiesiog nešvaisto resursų prezidento rinkimams, nes gaunamas prizas yra per mažas: nei stiprus arbitras, kurio palankumą verta turėti, nei viešosios politikos formuotojas, kuris padėtų diktuoti šalies darbotvarkę. Tad rinkimai lyg perleidžiami nepriklausomiems kandidatams, o jie, nejausdami didelio partijų susidomėjimo, patys aktyviau dalyvauja¹³⁸.

Iš tiesų, Europos šalyse, turinčiose santykinai stiprias prezidento institucijas, partijos kontroliuoja žaidimą. Prancūzijoje priimta, kad prezidentas yra vienos ar kitos partijos atstovas. Prezidentas arba kandidatuoja, arba sukuria savo partiją, turinčią aiškią ideologinę kryptį, – būtent taip padarė Emmanuelis Macronas, kurio partija 2017 metais laimė-

¹³⁸ Allen Hicken ir Heather Stoll, „Electoral Rules and the Size of the Prize: How Political Institutions Shape Presidential Party Systems“, *Journal of Politics*, 70 (4), p. 1009–1012; Robert Elgie ir kiti, „Proximity, Candidates, and Presidential Power: How Directly Elected Presidents Shape the Legislative Party System“, *Political Research Quarterly*, 67 (3), 2014, p. 467–477.

jo parlamento rinkimus. Iš karto po to, kai prezidento rinkimuose pergale šventė jos lyderis. Anksčiau jau aptarėme, kad, nepaisant visuotinių rinkimų, Suomijos prezidentas didžiąją XX amžiaus dalį buvo visgi parenkamas partijū. Aiškiu partiškumu pasižymėjo šalies prezidento postą apibrėžęs Urho Kekkonenas – jis buvo Suomijos kaime populiaros Centro partijos lyderis. Šališkumas tuo laikotarpiu itin matėsi formuojant Vyriausybę: Kekkonenas darė viską, kad ten nebūtų didžiausios jo partijos konkurentės Nacionalinės koalicijos partijos¹³⁹. Prezidento dėka ji išbuvo opozicijoje net 21 metus: nuo 1966 iki 1987 metų.

Ir atvirkščiai, šalys, kuriose prezidento galios yra menkos, dažnai išsirenka nepartinius prezidentus. 2004 metų rinkimai Airijoje iš viso neįvyko, nes neatsirado nė vieno kandidato, – tuometė prezidentė nepartinė Mary Patricia McAleese (Meri Patrisija Makalis) laimėjo automatiškai ir pradėjo antrąją (net septynerių metų trukmės!) kadenciją. Tai nebuvo pirmas kartas Airijoje. Panašiai pasitaiko ir Islandijoje. Nors šalies parlamente yra aštuonios partijos, paskutiniuose rinkimuose nepartiniam prezidentui iššūkį metė tik vienas mažai žinomas kandidatas ir surinko vos 7,8 procento balsų. Tokie rezultatai demokratijose įmanomi tada, kai rinkimai tiesiog mažai ką lemia ir nerūpi pagrindiniams žaidėjams.

Visgi šis aiškinimas Lietuvai netinka. Partijos tikrai bando laimėti, ir jų keliamų kandidatų būna daugiau nei nepartinių, nors daugiausia balsų gauna ir rinkimus laimi būtent pastarieji.

Kodėl?

¹³⁹ David Arter, „Kekkonen’s Finland: Enlightened despotism or consensual democracy?“, *West European Politics*, 4 (3), 1981, p. 219–234.

Vienas iš Auers'o aiškinimų, kodėl į Baltijos šalis tada atėjo prezidentų emigrantų mada, tinka ir nepartiniais kandidatams¹⁴⁰. Jie turės pranašumą valstybėje, kurioje rinkėjai partijomis nepasitiki ir neturi ilgalaikių partinių tapatybių. Nepartiniais kandidatams ir prezidentams galių suteikia partijų silpnumas. Atsisiejimas nuo jų tampa strategija, kaip užgriebti plačius rinkėjų sluoksnius, o priklausymas partijai – trukdžiu.

Kad žmonės praranda pasitikėjimą partijomis, gerai parodė smukęs Seimo rinkimų aktyvumas. 1992 metais Seimo rinkti atėjo 75,2 procento lietuvių, o 1996-aisiais – vos 52,9 procento. Kita vertus, 1997–1998 metų prezidento rinkimų antrajame ture balsavo net 73,7 procento rinkėjų (pirmajame – 71,45 procento). Atrodo, kad prezidento rinkti atėjo daug žmonių, kuriems partijų varžytuvės buvo mažiausia įdomios. Daugiausia jie partijų tiesiog nekentė. Viena rinkėja Ainės Ramonaitės knygoje „Posovietinės Lietuvos politinė anatomija“ savo požiūrį į Seimą ir partijas išreiškė taip: „Jiems tiktai va – davei šitan Seiman akmenais kokiais iš malūnsparnio, ir viskas.“¹⁴¹

Pagal „Vilmorus“ apklausas, 1998 metų pradžioje partijomis pasitikėjo vos apie 9 procentai Lietuvos gyventojų. Seimu pasitikėjo kiek daugiau lietuvių – apie 17 procentų. O pasitikėjimas prezidento institucija, nesvarbu, kas atliko tyrimą, jau tada gerokai viršijo 50 procentų¹⁴².

¹⁴⁰ Auers, 2015.

¹⁴¹ Ainė Ramonaitė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*, Versus Aureus, 2007.

¹⁴² Pagal „Vilmorus“, 1998 metų kovo mėnesį pasitikėjimas prezidentu buvo apie 67 procentai. Pagal „Baltijos tyrimus“, prezidento institucija kovo mėnesį pasitikėjo apie 59 procentai Lietuvos gyventojų.

Dar daugiau: partijomis pasitikinčių lietuvių procentas nuo tada jau niekada nepasiekė 10 procentų. Bent jau iki tol, kol buvo parašyta ši knyga, – 2020 metų antrosios pusės.

Politinės partijos, kaip institucija, mažai kur populiarios. Tai natūralu, nes jei prezidentas – vienas, partijų yra daug. Skiriasi jų ideologijos ir lyderiai. Žmogus laisvai gali turėti mėgstamą partiją ir nemėgti visų kitų. Visgi Europos Komisijos užsakomas „Eurobarometro“ tyrimas rodo, kad Lietuva atsilieka nuo kitų valstybių. 2019 metais Europos Sąjungoje vidutinis pasitikėjimas partijomis siekė apie 20 procentų, o Lietuvoje – vis tie patys 9¹⁴³. Tai yra perpus mažiau.

Nieko keisto, kad tokiaame kontekste su partijomis siejami kandidatai startuoja iš prastesnių pozicijų. Juolab ir pati Konstitucija stumia nepriklausomo prezidento idealo link. Kaip jau aptarėme, Lietuvos prezidentas turi sustabdyti savo veiklą politinėse partijose ir politinėse organizacijose. Tai žmonėms sufleruoja: prezidentas turi būti nepriklausomas nuo partijų. O juk yra valstybių, kur žiūrima visai kitaip. Štai Brazilijoje kandidatai į prezidentus privalo būti partijų nariai.

Tačiau, nors rinkėjai partijų apskritai nemėgsta, tam tikrų simpatijų ir antipatijų jie turi. Ir šios susijusios su pasirinkimu per prezidento rinkimus.

Kalbėjome, kad Paulauskui buvo svarbi Brazausko parama. Kai analizuojame sociologinius duomenis, matome, kad čia yra ir partinis veiksnys, – rinkėjai, labiau simpatizavę LDDP, tikrai buvo labiau linkę balsuoti už jį. O štai socialdemokratai,

¹⁴³ Europos Komisijos duomenų bazė „Public Opinion“, 2020 (<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>).

kurių pažiūros artimos LDDP ir kurie vėliau su jais susijungė, turėjo savo kandidatą Andriukaitį. Ir jų rinkėjai jau rečiau balsavo už Paulauską¹⁴⁴.

O štai Adamkus, kurį rinkimuose rėmė LCS, atitinkamai buvo labiau mėgstamas centristų, tada gana populiaros partijos, simpatikų. Ir atvirksčiai – prijauciantieji LDDP už Adamkų balsavo gerokai mažiau.

Be to, antrajame ture Adamkui pasivyti Paulauską padėjo konservatorių – ir atitinkamai žmonių, pirmajame ture balsavusių už Landsbergį, – parama. Taigi prezidento rinkimų kandidatai, bent jau pagal rinkėjų simpatijas, nėra visai nepartiniai. Nėra visiškai nešališki ir patys rinkėjai. Žinoma, partinės tapatybės Lietuvoje yra lanksčios: dalis žmonių jas gana laisvai keičia. Bet net ir per trumpą savo gyvenimą jos daro įtaką renkant prezidentą.

Kita vertus, galimas dalykas, kad per didelis susisiejimas su kairiaisiais ir Brazausko parama pakišo koją Paulauskui. Taip pat labiau nusivylusios, į sovietinę praeitį žvelgiančios Lietuvos kandidatu jį apribojo. Ir suteikė Adamkui galimybių surinkti lemiamus balsus.

Per plauką laimėjęs rinkimus, Adamkus pagavo bangą. Prezidentas grįžo su trenksmu.

¹⁴⁴ Mažvydas Jastramskis, „Explaining the success of non-partisan presidents in Lithuania“, *East European Politics*, 2020 (<https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1756782>).